

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBOKWANE/HLAKOLA 2015

MEPUTSO: 70

NAKO: 2 diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 11.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO tše THARO, e lego ya A, ya B le ya C.

KAROLO YA A: Tekatlhaologanyo (30)

KAROLO YA B: Kakaretšo (10)

KAROLO YA C: Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo (30)

A. Dithekniki tša papatšo le khathuni.

B. Tlotlontšu le tšhomišo ya polelo.

C. Dibopego tša lefoko.

D. Temogo ya tšhomišo ya polelo ka tsinkelo (TTPT).

2. Araba dipotšišo ka MOKA.

3. Thoma KAROLO ye NNGWE le ye NNGWE letlakaleng le LEFSA.

4. Thala mothalo ka morago ga KAROLO ye NNGWE le ye NNGWE.

5. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.

6. Tshela mothalo mafelelong a karolo ye NNGWE le ye NNGWE.

7. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

8. Nako yeo e akanywago ge go arabja lephephe le e ka ba ka tsela ye:

KAROLO YA A: Metsotso ye e ka bago ye 50.

KARABO YA B: Metsotso ye e ka bago ye 30.

KAROLO YA C: Metsotso ye e ka bago ye 40.

9. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO YA 1**

Bala ka go kitimiša mahlo, ka tsenelelo le tsinkelo ditšweletšwa tša go ngwalwa le tša go bonwa tša ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a go araba dipotšišo.

1.1 SETŠWELETŠWA SA A

TŠHUWANA YE E SA Hwego E LETA MONONO		
1	<p>Bana bao ba dulago mebileng ke tlhobaboroko mo Aforikaborwa. Dinyakišišo di utolotše gore bontši bja bona ke bašemane ba mengwaga ye e ka bago gare ga ye lesometharo le lesomenne. Potšišo e ka ba gore ke ka baka la eng bontši bja bana ba e le bašemane? Mo gongwe ke gore meloko le baagišani ba bantši ba ikemišeditše go thuša ditšhuwana le ditšhiololo tša banenyana go feta tša bašemane. Afa se ga se go no širela ka monwana? Go tseba mang?</p>	5
2	<p>Bana ba ge ba botšišwa mabaka ao a ba tšhabišitšego magaeng a bona, ba re ke dintwa, tshwarompe ya bahlokamedi le batswadi go swana le go tlaišwa ka thupa le ka thobalano mola ebile bontši bja bona bo lobile batswadi ka lebaka la malwetši a go hloka kalafo.</p>	10
3	<p>Batswadi ba Kgotlelelo ba hlokofetše a na le mengwaga ye tshela. O thomile sekolo e dutše e le tšhiololo. Bjale o na le mengwaga ye lesometharo. Ke ngwana yo a tletšego mafolofolo. O rata go ngwala gomme ka mehla ge a ngwadile selo o se laetša mmaneagwe ka lethabo le mafolofolo, a re: 'Mmane bona!' Mmaneagwe gantši o tla fetola ka go nyatša le go selekega, a re: 'Ke eng tšona tšeo, kgona dipalo tšela wa go hwetša lee go tšona.' Gantši mmane wa Kgotlelelo o be a sa tšeele seo Kgotlelelo a se bolelago hlogong. A sa šetše le mošomo wa gagwe wa sekolo.</p>	15 20
4	<p>Taba ye e be e nyamiša Kgotlelelo kudu. A sa kwešiše gore ke ka lebaka la eng se sengwe le se sengwe seo a se bolelago e le ditšiebadimo tsebeng tša mmaneagwe. Mmaneagwe o be a le bogale bja tau. Kgotlelelo o be a re ge a mmona o ka re o bona yona tau ka sebele. O be o tla hwetša ebile a tsenwe ke mohlakgaselo. Ruri o be a ka se mmoife bjang a itirile <u>tau ya maoto a mabedi</u>? Kgokagano ya Kgotlelelo le mmaneagwe e ile ya fokotšega gannyane gannyane go fihlela e hwelela saruri. Mmaneagwe o rile a tla e nametša thaba a thoma go mo rweša phošo ye nngwe le ye nngwe yeo e diregago ka gae.</p>	25
5	<p>Kgotlelelo o be a atiša go ya ga bomogwera wa gagwe yo a tsenago le yena sekolo. O be a dula fao go fihla a bona gore mmaneagwe o boile gae go tšwa mošomong. Tšatši le lengwe o rile a sa re o tsena ka mojako a etšwa ga bomogwera yo wa gagwe, a gahlanetšwa ke lepara hlogong a sa le mojako. O ile a goma gona fao a hlanola direthe ya ba e le gona ge a llwe ke bjelele, mmaneagwe a šala a beile mokganya phatleng.</p>	30 35

6	Go kwala gore Kgotlelelo o ile a phaphaila le naga a be a yo fihla toropong, a itulela mebileng gomme felo fao ya ba legae la gagwe le lefsa. O rakilwe gae ke tlhorišo le go hloka mabobo a lerato ga mmaneagwe. O ile a ithuta go itšhireletša le go itwela ka ge a be a šetše a lemogile gore bjale gona ngwedi o apogetšwe ke maru. O be a phela ditseleng tšeo di tletšego difatanaga. Mošomo wa gagwe e be e le go kgopela tšhelete baotleding, a eja dijo tšeo di lahlilwego. Kgotlelelo le bagwera ba gagwe ba be ba phela ka go kgoga diokobatši. Ba be ba nagana gore di tla ba thuša gore ba lebale mathata a bona, ba robale ba se kwe tlala le ge e le yona phefo.	40 45
7	Go na le mafelo a mantši a go lota bana ba go dula mebileng. Bana ba ba a kgoboketšwa ba išwa mafelong a polokego, ba išwa dikolong moo ba tlogo rutwa dithuto tša go fapana le go kgatha tema dipapading tša mehutahuta. Ba bangwe ba bana ba go dula mebileng ba thabela go dula mafelong a. Mafelo a e ba magae a bona gomme ba hlakana le ba bangwe ba go swana le bona ba thobana dipelo, ba swarana ya ba selo se tee. Mekgatlo ya dikereke le ya badirelaleago ba be ba ba išetša dijo tša go swana le marotho, ditee, disopo le go ba fa dikobo le diaparao.	50
8	Kgotlelelo o ile a topša ke motho tsoko a mo nyakela legae la mohuta wo. Ge a le fao a boela sekolong. Ge re bolela ka tsela ye o yunibesithi, o ithutela go ba modirelaleago. O re o lemogile gore bontši bja bana ba go dula mebileng ga ba itire le gona ba hloka thušo. O re ba swanetše gore ba hwetšwe ka pela ba tlošwe mebileng pele ba tlwaela bophelo bja fao. Ge ba ka tlwaela bophelo bja fao ba a gwagwalala, ba se sa kgonega. Nako le nako ba tla tlošwa fao ba nyakelwe magae eupša ba tšhabela gape mebileng ka gore ruri ya ja molema e lemile dinaka.	55 60

[Mothopo: Boitlhamelo]

- 1.1.1 Tsopola lentšu go tšwa temaneng ya pele, leo le laetšago gore bana bao ba dulago mebileng ke bothata bjo bogolo. (1)
- 1.1.2 Ka go bala hlogo ya setšweletšwa se, ke ponelopele efe ye o bago le yona mabapi le diteng tša sona? (1)
- 1.1.3 Ka boripana akaretša diteng tša temana ya bobedi ka go tšweletša kgopolokgolo. (3)
- 1.1.4 Go ya ka tsebo ya gago bapetša bophelo bja ngwana yo a hlokomelwago gabotse ka lapeng le yo a hlorišwago o lebeletše dithuto sekolong. (2)
- 1.1.5 Na lefoko leo le kotofaditšwego temaneng ya bone, le kgahlanong le molaotheo ka tsela efe? (2)
- 1.1.6 Bontšha (gona mo temaneng ya bone) ka mo mongwadi a šomišitšego sekafoko seo se ngwadilwego ka moseka ebile se thaletšwe go bopa seswantšho sa mmane wa Kgotlelelo ka leihlo la kgopolo. (2)

- 1.1.7 Nyalantšha tsebo ya gago mabapi le ka tsela yeo mmame wa Kgotlelelo a mo swerego ka gona le ka mokgwa wo o kilego wa bona bana ba bangwe ba hlorišwa ka gona. (3)
- 1.1.8 Na o bona sephetho seo se tšerwego ke Kgotlelelo sa go ithutela go ba modirelaleago e le sa maleba? Fahlela karabo ya gago ka lebaka. (2)
- 1.1.9 Tšweletša boikgopolelo bja gago mabapi le bana ba go phela mebileng. (3)

1.2 SETŠWELETŠWA SA B

[Mothopo: www.google.co.za]

- 1.2.1 Ka morago ga go bala ka go kitimiša mahlo, ka tsenelelo le tsinkelo seswantšho se, akanya seo se lego mabapi le sona. (Kgetha karabo ya maleba)
- A Bana ba go dula mebileng.
 B Batho bao ba letetšego senamelwa.
 C Sehlopha sa bašomi.
 D Babogedi ba kgwele ya maoto. (1)
- 1.2.2 Bapetša ditiragalo tša seswantšho se le diteng tša setšweletšwa sa A temaneng ya 5. (4)

- 1.2.3 Ka leihlo la kgopolo bopa seswantšho sa ngwana yo a bego a dula mebileng gomme a tlošitšwe a išitšwe lefelong la polokego. (3)
- 1.2.4 Ka morago ga go tsinkela seswantšho se, ke ponelopele efe yeo o bago le yona mabapi le maitshwaro ao a aparelago bana ba go dula mebileng? (1)
- 1.2.5 Ke eng seo o se tswalanywago le bophelo bja mebileng? Efa lebaka. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO YA 2**

Bala ka go kitimiša mahlo, ka tsenelelo le tsinkelo setšweletšwa se o yago go se akaretša ka go kgoboketša dikgopolokgolo le dikgopolotlaleletšo tše bohlokwa ka mantšu a gago. Kakaretšo e ngwalwe ka mokgwa wa temana ya mantšu ao a sa fetego a 90.

Ela hloko:

1. Akaretša seo mongwadi a se bolelago mabapi le **maele ao a fiwago motho ge a eya go tsenela potšišotherišano.**
2. Ngwala ka tsela ya temana.
3. Dintlha e be tše 7.
4. Bontšha **palo ya mantšu** mafelelong a kakaretšo.

GO TSENELA POTŠIŠOTHERIŠANO

Tlhokego ya mešomo ke bothata bjo bogolo nageng ka bophara. Le ge go le bjalo batho ba bantši ba tšwela pele ba ngwala mangwalo a go kgopela mešomo gore ba tle ba kgone go thwalwa, ba iphepe le go fepa malapa a bona. Ga go bonolo go kgahla bengmešomo ka nako ya potšišotherišano, ke ka moo o bonago batho ba bantši ba bona go le bohlokwa go itokišetša dipotšišotherišano tša mešomo gabotse go godiša kgonagalo ya go hwetša mešomo.

Bengmešomo ba thoma pele ka go kgetha batho bao ba nago le dinyakwa tša maleba mabapi le mešomo ye e kwalakwaditšwego gomme ba dira lenaneo le lekopana la batho bao. Go tloga moo batho ba ba kgethilwego ba tla mengwa nako e sa le gona go ba fa sebaka sa go itokiša. Batho ge ba eya potšišotherišanong e ba komanamadulaabapile, ba a itokiša, ba ngwala dikgakollo tša bona fase. Dikgakollo tše di akaretše go nyakišiša tshedimošo ka ga khampani yeo e kwalakwaditšwego mošomo le dinyakwa tša mošomo wo o kwalakwaditšwego.

Ka nako ye nngwe bengmešomo ba dira dipotšišotherišano tša megala. Mokgopedi wa mošomo a dire gore a be le mabokgoni a go theeletša, a hlwaye tsebe ge a botšišwa dipotšišo ka mogala. Ge a fetola dipotšišo a fetole gabotse a sa kgamakgametše a šomiša retšistara ya semmušo ka nako tšohle. Go ema ka dinao ge potšišotherišano e le ya mogala go fa lentšu la mokgopedi wa mošomo maatla go phala ge a dutše sofeng a iketlile. Le ge potšišotherišano e le ya mogala, dipotšišo di fetolwe tše nkego motho o lebane le mongmošomo thwi.

Potšišotherišano ga se mabapi le go fa dikarabo tše di nepagetšego fela ka gore ge o ka laetša maitshwaro a a fošagetšego le gona o ka se hwetše mošomo. Nako ya potšišotherišano ke nako yeo ka yona mokgopedi wa mošomo a ithekišago go mongmošomo. O feleletša ka go leboga mongmošomo le go mo fa kgopolo ye maatla ya gore ke ka lebaka la eng a nagana gore mošomo woo o lebane yena le go gatelela kgahlegelo ya gagwe ya go thwalwa mošomong woo.

[Mothopo: Boitlhamelo]

KAROLO YA C: DIBOPEGO LE MELAO YA TŠHOMIŠO YA POLELO

- A Dithekniki tša papatšo le khathuni.
- B Tlotlontšu le tšhomišo ya polelo.
- C Dibopego tša lefoko.
- D Temogo ya tšhomišo ya polelo ka tsinkelo (TTPT).

POTŠIŠO YA 3

Bala ka tsenelelo le tsinkelo papatšo ye ya ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a tlhathollo ya ditšweletšwa tša go bonwa ka go araba dipotšišo.

Iwisa, Super Sun, Ace goba
PnP Super Maize Meal
5kg
R 29

Bogobe bjo bobose
bja phepo!

R 22 E tee

Tafelberg Super Maize Meal
10kg mabenkeleng a go ikgetha tela
R 51
R 44

**HUMANA MEHUTAHUTA YA
MAUPI MABENKELENG A GAGO A
GO IKGETHA A PICK 'N PAY**

Mabenkele: Mokopane, Mbombela, Polokwane, Braamfontein,
Benoni, Piet Retief, Pretoria

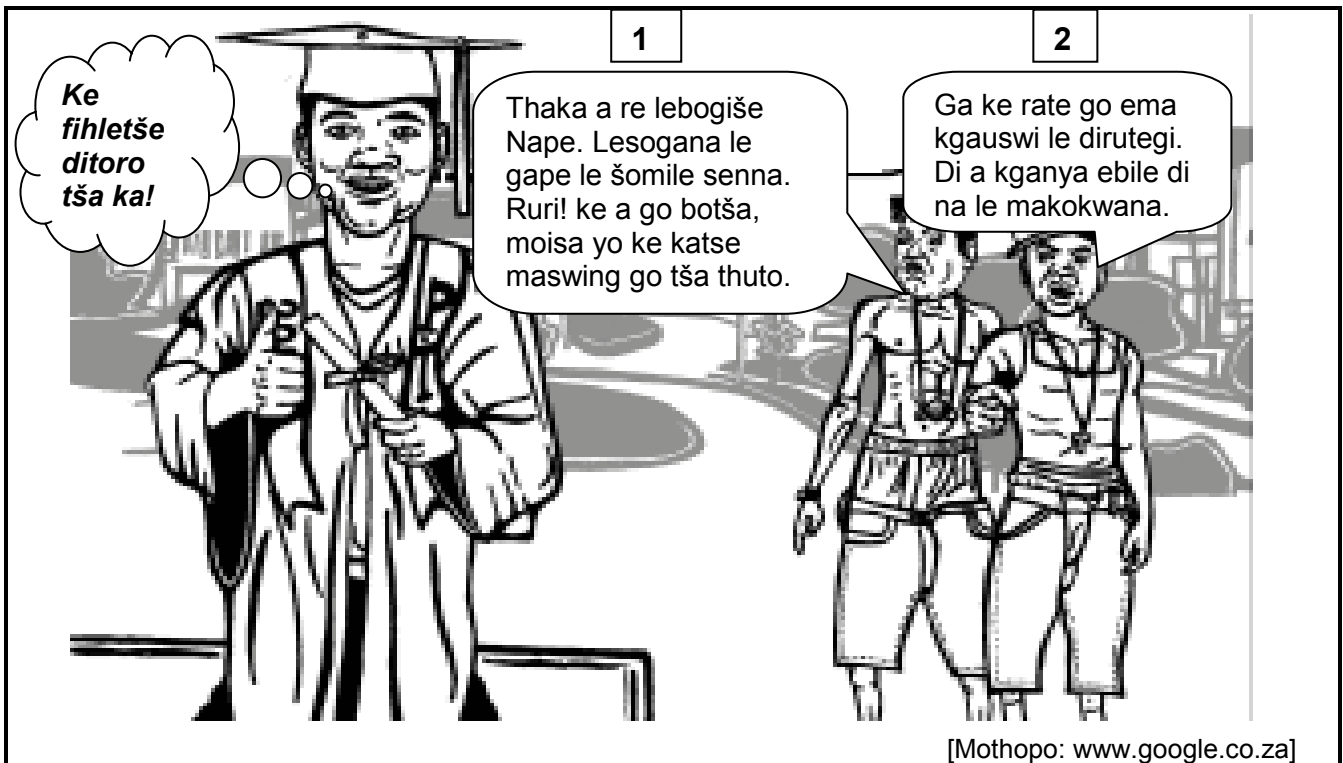
[Mothopo: Sunday Times 24 Dibatsela 2013 letl. 15]

- 3.1 Mmapatši o bapatša ... mo papatšong ya gagwe. (Kgetha karabo ya maleba)
- A Mabenkele a Pick 'n Pay le mehuta ya maupi ao a laeditšwego papatšong.
 B Maupi a Ace le Pick 'n Pay Super Maize Meal
 C Maupi a Super Sun le Iwisa
 D Maupi a Tafelberg Super Maize Meal (1)
- 3.2 Efa lehlalošetšagotee la bose, e lego tatso ye e dirišitšwego ke mmapatši dikamanong. (1)
- 3.3 Bapatša bogolo bja maupi ao a tšwelelago papatšong le theko ya ona ye mpsha. (2)
- 3.4 Bontšha ka mo tšhomišo ya maatla a polelo e dirišitšwego ka gona go laetša tšhupetšo ya go theošwa ga ditheko. (2)
- 3.5 Akanya lebaka la tlogelo ya tshedimošo mabapi le matšatši a go theošwa ga ditheko. (2)
- 3.6 Ke ntlha goba kakanyo fela gore bupi ke bjona sejo sa motheo ka mo nageng? Nošetša karabo ya gago. (2)
- [10]**

POTŠIŠO YA 4

Bala ka tsenelelo le tsinkelo khathuni ye ya ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a tlhathollo ya ditšweletšwa tša go bonwa ka go araba dipotšišo.

- 4.1 Peakanyo ya khathuni, go lebeletšwe sekgoba gare ga baanegwa e laetša ... (Kgetha karabo ye e fošagetšego).
- A Go kwana gare ga baanegwa.
B Go se kwane gare ga baanegwa.
C Tswalano gare ga baanegwa.
D Go bethana ga baanegwa. (1)
- 4.2 Tsopola lentšu la go laetša lenyatšo go tšwa puduleng ya 2. (1)
- 4.3 Bapetša seo se naganwago ke Nape le seo se bolelwago ke seboledi puduleng ya 2. (2)
- 4.4 Laetša lehlathi la mokgwa puduleng ya 1 o be o fe mošomo wa lona go dikamano. (2)
- 4.5 Bontšha ka moo mothadi wa khathuni a laeditšego kgethologanyo ka gona ka go diriša lehloyo. (2)
- 4.6 Ka go otloga tšweletša maikutlo ao a aparetšego Nape o lebeletše tirišo ya ditho tša mmele. (2)
- [10]**

POTŠIŠO YA 5

Bala ka tsenelelo le tsinkelo setšweletšwa se sa ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a kwešišo ya dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo ka go araba dipotšišo.

SEGWERA

Morakane o na le mogwera wa go thaba le go hlonama. Yena le mogwera yo wa gagwe ke ntepa le lešago. Ge Morakane a lla le yena o a lla, ge a le lethabong o thaba le yena. Ka mehla o mo ema nokeng, a mo fa thekgo yeo le ba lapa la gagwe ba e makalago. O tla be wa hwetša monna wa Morakane a itshwere lehlaa gomme a fetše ka go re: 'Ruri wa go swana le yo mogwera o a hlokwa!'

Kgokagano ya Morakane le Mošibudi e nyeuma lerato, boikokobetšo le tlhompho. Ge Morakane a dira phošo, Mošibudi o mo phošolla ka boikokobetšo le tlhompho. Mogwera wa Morakane ga a kgone go kganya le go swara sekgopi. Ke ba bakae ba mohuta wo? Ba ratana e le ka nnete.

Mona ga o gona tswalanong ya basadi ba. Bana ba Morakane ke ba Mošibudi. O ba hlahla le go ba eletša tše nkego ke ba gagwe. Mošibudi ge a anegela batho ka bana ba Morakane le mare ga a metše. Ruri, mogwera wa mohuta wo o a hlokwa. Ge re ka ba le ba go swana le yena, gona re ka re re topile tšholo.

[Mothopo: Boitlhamelo]

- 5.1 Tsopola mantšu ao a šomišwago mmogo ao a laetšago gore Morakane le mogwera wa gagwe ba be ba kwana kudu. (1)

- 5.2 Efa mošomo wa makgokarui ao a tšwelelago mo temaneng. (1)
- 5.3 Laetša kgatelelo ya 'ruri' mo lefokong le:
'Ruri, mogwera wa mohuta wo o a hlokwa', gomme o fe lebaka: (2)
- 5.4 Lentšu le 'kganya' le na le ditlhalošo tše pedi. Hlama lefokonolo ka lona ka go diriša tlhalošo ye nngwe ya lona yeo e sa tšwelelego temaneng ye. (2)
- 5.5 Laetša mohlala wa ledirani go tšwa go setsopolweng gomme o laetše kwešišo ya gago ka go fa mošomo wa lona. (2)
- 5.6 Na o a dumela gore lentšu le 'lerato' le ka tliša kgatelelo ge le dirišwa bjalo ka leinagokwa? Hlama leinagokwa leo o be o laetše gore le bopilwe ka diripa dife tša polelo. (2)

[10]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70